

РОЗДІЛ X

Дидактичні засади підвищення якості навчально-виховного процесу в професійних художніх навчальних закладах

Досягнення якісних результатів професійної підготовки фахівців для підприємств художніх промислів і ремесел зумовлює необхідність здійснення критичного аналізу існуючих й на цій основі наукового обґрунтування та впровадження нових цільових, змістових і організаційних компонентів навчально-виховного процесу в професійних художніх навчальних закладах.

У Законі України „Про освіту” до загальних цілей освіти віднесено: всебічний розвиток людини як особистості та найвищої цінності суспільства, розвиток її талантів, розумових і фізичних здібностей, виховання високих моральних якостей: виховання громадян, здатних до свідомого суспільного вибору, збагачення на цій основі інтелектуального, культурного потенціалу народу, підвищення його освітнього рівня, забезпечення народного господарства кваліфікованими фахівцями ¹. Відповідно до цього метою професійно-технічної освіти визначено: формування у громадян професійних знань, умінь, навичок, розвиток духовності, культури, відповідного технічного, технологічного й економічного мислення, необхідних для майбутньої професійної діяльності ².

Водночас перехід до нового типу гуманістично-інноваційної освіти, як зазначено у Національній доктрині розвитку освіти, зумовив досягнення нових цілей освіти, зокрема виховання покоління людей, здатних ефективно працювати і навчатися протягом життя, оберігати й примножувати цінності

¹ Закон України „Про освіту”// Законодавство України про освіту: Збірник законів. – К.: Парламентське вид-во, 2002. – С. 3

² Закон України „Про професійно-технічну освіту” // Законодавство України про освіту: Збірник законів. – К.: Парламентське вид-во, 2002. – С. 29

національної культури та громадянського суспільства, розвивати і зміцнювати суверенну, незалежну демократичну, соціальну, правову державу як невід'ємну складову європейської та світової спільноти. Із цього випливають часткові цілі, які є важливими для розв'язання в усіх професійних навчальних закладах: виховання особистості, яка усвідомлює свою належність до українського народу, сучасної європейської цивілізації, орієнтується в реаліях і перспективах соціокультурної динаміки, підготовлена до життя і праці у світі, що змінюється; підготовка кваліфікованих кадрів, здатних до творчої праці, професійного розвитку, освоєння та впровадження інформаційних технологій, конкурентоспроможних на ринку праці тощо ³.

Ми погоджуємося із думкою польського вченого-педагога, професора Ч. Куписевича, що у досягненні основної цілі освіти ХХІ століття – всебічного розвитку людини поряд з учінням, яке в попередніх інтерпретаціях цієї цілі займало провідну позицію, з'являються нові важливі показники, зокрема взаємодія і співпраця з іншими. Водночас вчений слушно пропонує узгодження всіх інтерпретацій інституціалізованої освітньої діяльності, зокрема різних видів виховання (інтелектуального, соціально-морального, естетичного, фізичного, політехнічного), різних категорій активності людини – учіння, дія, співпраця, а також різних сфер особистості: розум, почуття, воля тощо ⁴.

У формуванні сучасних цілей професійно-художнього навчання важливого значення набуває педагогічне цілевизначення. У педагогічному словнику ⁵ цей термін трактується як свідомий процес виявлення й визначення цілей, завдань педагогічної діяльності, потреба педагога в плануванні своєї праці, готовність до зміни завдань відповідно до

³ Національна доктрина розвитку освіти / Кремень В.Г. Освіта і наука України: шляхи модернізації (факти, роздуми, перспективи). – К.: Грамота, 2003. – С. 179–181.

⁴ Куписевич Чеслав. Некоторые проблемы педагогической теории и практики на пороге ХХІ века // Перев. с польск. Н. Голка. – Винница: ПЦ «Энозис», 2005. – С.115

⁵ Коджастирова Г.М., Коджастиров А.Ю. Педагогический словарь: Для студ. высш. и сред. пед. учеб. заведений. – М.: Издательский центр «Академия», 2001. – С. 162

педагогічних ситуацій, здатність трансформувати суспільні цілі в цілі сучасної діяльності з вихованцями.

Зауважимо, що узгодженість системи цілевизначення ґрунтується на ієрархії цілей, тобто на їх диференціації на загальні, віддалені, проміжні, кінцеві тощо. Якщо немає цілісної структури цілей, як зазначає Т.І. Левченко, немає і спрямовуючої сили для ефективною навчальною діяльності, а тому, недостатньо сформована структура цілей потребує управління процесом цілевизначення, усунення розбіжностей для підтримки і збереження мотивації до навчання⁶.

Зауважимо, що загальна ціль професійно-художнього навчання майбутніх фахівців з професій художніх промислів і ремесел впливає із розуміння сутності провідної цілі професійно-художньої освіти – підготовка культурно-освітнього ідеалу, заявленого суспільством, художнім виробництвом на основі оволодіння цінностями духовної культури, національного мистецтва, досвідом художньої діяльності, а також розвиток професійно важливих якостей, необхідних для особистісної реалізації в декоративно-прикладній творчості.

Загальна ціль професійно-художнього навчання виступає, насамперед, стимулом, що спонукає суб'єктів навчання до діяльнісної активності, одержання конкретних результатів. Тобто, її змістове наповнення ґрунтується на передбаченні бажаного майбутнього результату, узгодженні ситуації навчання зі стратегією реалізації усіх цілей, зокрема задоволення реальних запитів і потреб особистості у творчому розвитку, оволодінні фахом художнього профілю тощо. Водночас загальна ціль професійно-художнього навчання, як зазначено у Концепції професійно-художньої освіти, передбачає врахування інтересів суб'єктів навчання щодо оволодіння основами професійної майстерності, необхідної для здійснення художньої

⁶ *Левченко Т.І.* Современные дидактические концепции в образовании: Монография. – К.: МАУП, 1995. – С. 56.

діяльності, розвитку їх таланту, здібностей, навичок самореалізації в декоративно-художній творчості ⁷. Крім того, загальна ціль професійно-художнього навчання проектується з урахуванням вимог і попиту виробництва, зокрема підприємств художніх промислів і ремесел у високій кваліфікації робітників з необхідною спеціалізацією, наявністю у них навичок самоорганізації, досвіду виконання робіт різного, а в більшості випадків високого рівня складності, відповідальності за позитивні результати власної діяльності тощо.

Якісна реалізація загальної цілі професійно-художнього навчання ґрунтується на дидактичній узгодженості змісту стратегічних, проміжних, тактичних, оперативних цілей на кожному етапі спільної навчально-виробничої і творчої діяльності викладачів, майстрів виробничого навчання і учнів професійних художніх навчальних закладів.

Відомо, що загальна ціль педагогічної діяльності викладачів і майстрів виробничого навчання професійних художніх навчальних закладів, що реалізується ними на кожному теоретичному й практичному занятті, є комплексною. Вона проектується у трьох аспектах (розвивальна, освітня, виховна). Вони, в свою чергу, як стверджує Т.І. Левченко, спрямовані на визначення номенклатури навчальних завдань, дій, їх ієрархії, зіставлення результатів навчання в умовах невизначеної, несформованої та визначеної цілі, постановку проміжних цілей, здійснення позитивного впливу на загальну культуру й освіту учнів, прилучення їх до культури, духовної спадщини, а також на забезпечення спостережень за зміною цілей у суб'єктів навчання ⁸.

У ході формувального експерименту ми дійшли висновку, що дидактично грамотно сформовані та визначені педагогом за ієрархією цілі

⁷ Концепція професійно-художньої освіти / Автор В.О. Радкевич // Професійно-технічна освіта. – 2000. – № 2. – С. 44.

⁸ Левченко Т.И. Современные дидактические концепции в образовании: Монография. – К.: МАУП, 1995. – С. 85.

професійно-художнього навчання успішніше сприймаються суб'єктами навчання, а також сприяють формуванню у них ефективної загальної мотивації до навчання на основі мотивування окремих видів навчально-пізнавальної та виробничої діяльності: розв'язання проблемних ситуацій, творче проектування ескізів художніх виробів, практичне виконання технік оздоблення виробів декоративно-прикладного призначення тощо.

Зауважимо, що рівень прийняття учнями цілей, сформованих викладачами, майстрами виробничого навчання під час заняття залежить, насамперед, від рівня особистісного усвідомлення й визначення власних цілей, яких вони прагнуть досягти в результаті навчання. Безумовно, у забезпеченні ефективної навчально-пізнавальної й виробничої діяльності учнів професійних художніх навчальних закладів важливим є узгодження їх власних цілей і цілей тих, хто організовує цю діяльність. Адже іноді суб'єкти навчання не завжди розуміють зміст ближніх педагогічних цілей, якщо не бачать кінцевого результату. За цих умов у процесі навчання педагогу необхідно допомагати учням у конкретизації та смислового наповненні цілей, як ближніх (виконання певних завдань), так і кінцевих (загальних). Лише за умови визначеності й розуміння учнями цілей власної діяльності забезпечуються її творчі форми втілення на основі використання знань, практичного досвіду й трансформації уявлених образів у конкретні об'єкти (предмети, вироби декоративно-прикладного призначення тощо).

Чітко сформульовані цілі забезпечують якісне планування й проведення педагогами навчальних занять, оцінювання результатів, досягнутих учнями на кожному етапі навчання. Водночас наявність чітких педагогічних цілей сприяє об'єктивному самооцінюванню та самоконтролю учнями рівня власних навчальних досягнень, що спонукає їх до самонавчання і самовдосконалення в творчо-пізнавальній, професійно-художній діяльності. За цих умов діяльність розглядається нами як мотивований процес

використання учнями різних засобів досягнення власних або сформованих педагогом цілей.

Діяльність і зокрема навчальна діяльність, як стверджує А.В. Хуторський, здійснюється суб'єктом діяльності на основі особистісного освітнього потенціалу, індивідуальних здібностей, мотивів і цілей; спричиняє суб'єктивні труднощі, проблеми в діяльності суб'єкта, зумовлені недостатнім володінням методами, засобами й іншими умовами, необхідними для її здійснення; призводить до створення нового для суб'єкта освітнього продукту, відповідно до типу діяльності, яку він здійснює⁹.

Тобто, кожний вид навчально-виробничої діяльності учнів професійних художніх навчальних закладів мотивується постановкою цілей, визначеністю завдань теоретичного і практичного характеру, які вони згідно з планом виконують, оцінюють проміжні результати власної діяльності, зіставляють з попередньо проголошеною педагогом ціллю, вносять, якщо це треба, відповідні зміни у свою наступну діяльність. У зв'язку з цим, під дидактичною ціллю навчального заняття розуміємо наперед окреслені результати, яких мають досягти учні в процесі пізнання, вивчення й засвоєння навчального матеріалу загальноосвітнього та професійного характеру. Тобто, ціль і теоретичного, і виробничого навчального заняття в професійних художніх навчальних закладах є продукт процесу викладання, очікуваний результат цього процесу.

У формуванні цілей професійно-художнього навчання важливо враховувати функції професійно-художньої діяльності: інтелектуально-пізнавальну, соціально-терапевтичну та епелєтивну¹⁰.

Сутність інтелектуально-пізнавальної функції полягає у визначенні ролі професійно-художньої діяльності в процесі пізнання особистістю

⁹ Практикум по дидактике и методикам обучения / А.В. Хуторской. – СПб.: Питер, 2004. – С. 129–130.

¹⁰ Лубенко В.В. Система стержневой истины. – СПб: Издательство «Малая Академия искусств», 1999. – С. 32–37.

навколишнього світу. Соціально-терапевтична функція найбільше проявляється за умов самореалізації особистості в образотворчій, декоративно-прикладній творчості, тобто, дає змогу їй по-іншому оцінити свої можливості, розкрити в собі приховані здібності. Роль епелативної функції виражається в тому, що професійно-художня діяльність здійснює безпосередній вплив на психічний стан особистості майбутнього фахівця, його внутрішній світ, а отже утворює основу поліфункціональності художнього впливу. Не менш важливими функціями професійно-художньої діяльності є генеративна, асоціативна, психологічна, екологічна, а також морально-виховна. Зокрема, генеративна функція (від латинського *generare* - створювати) забезпечує комунікативне трактування творчого процесу, виявлення в ньому концептуальної та предметно-практичної фаз, реалізації творчого задуму системою семіотичних процедур і технічних засобів. Сутність психологічної функції впливає із уявлення про первинність народного декоративно-прикладного мистецтва як особливої системи, що розвивається відповідно до особистісних якостей майбутніх фахівців художнього профілю, які його творять, зокрема їх творчих здібностей, характеру, інтелекту, емоцій, мотиваційних чинників, міжособистісних відносин тощо. Асоціативна функція спрямована на виявлення зв'язку чуттєвих образів, які виникають у процесі безпосереднього відображення дійсності з умовними художніми образами, збереженими в пам'яті. Творче перетворення дійсності в процесі художньої діяльності зумовлюється здатністю асоціативно співвідносити предмети, явища навколишнього світу, продуктивно конструювати завдяки уяві їх нові, нетривіальні зв'язки.

Асоціативність, водночас, спрямована на подолання звичайних шаблонів і стереотипів сприйняття художніх образів. З метою їх адекватного осягнення майстром декоративно-прикладної творчості відповідно програмується асоціативний процес у тих, хто сприймає витвори мистецтва.

Екологічна функція професійно-художньої діяльності полягає в розкритті взаємозв'язку особистості фахівця художнього профілю з природою як невід'ємною частиною біосфери та активної сили, що перетворює навколишній світ і водночас себе. У процесі професійно-художньої діяльності майбутні фахівці вчаться створювати досконалі витвори, цінувати будь-які прояви гармонійності, усвідомлювати велич Всесвіту, відповідальність за його збереження. В умовах перетворення захисту природи на глобальну проблему важливого значення набуває виховання у молоді раціонального ставлення до природних багатств, яке виключає згубний вплив професійно-художньої діяльності на навколишнє середовище.

Важливою функцією професійно-художньої діяльності є морально-виховна, яка забезпечує виховання морально-естетичної сфери майбутніх фахівців. Художні образи ніби вводять мораль до контексту їх життя, стають їхніми конкретними переконаннями, життєвою необхідністю. Моральний вплив мистецтва зумовлюється наявністю у майбутніх фахівців художнього профілю інтересу до моральних, світоглядних проблем, задовольняти який допомагає професійно-художня діяльність. Водночас результати професійно-художньої діяльності сприяють вихованню особистості фахівця, вдосконаленню притаманних йому здібностей до саморозвитку і самореалізації.

Урахування функцій професійно-художньої діяльності є необхідним в оновленні змістових основ цілей професійно-художнього навчання майбутніх фахівців.

Зокрема, І.Я. Лернер розрізняє чотири типи елементів змісту освіти, на яких ґрунтується визначення цілей навчання: а) вироблені суспільством знання про природу, суспільство, техніку, способи діяльності, що забезпечують застосування цих знань; б) уміння і навички, способи діяльності інтелектуального і практичного характеру; в) досвід творчої

діяльності, спрямованої на розв'язання нових проблем; г) норми ставлення до навколишнього світу, до людей, що ґрунтуються на системі знань, вольової, моральної, естетичної, емоційної вихованості ¹¹.

На підставі такого поділу ми дійшли висновку, що розроблений І.Я. Лернером підхід спрямований на розв'язання проблеми зв'язку знань і вмінь у ролі цілей навчання, що плануються. Ми погоджуємося із Л.Б. Полаком стосовно того, що конкретні навчальні цілі зумовлюють зміст самих вимог до знань і вмінь, які виступають у ролі критеріїв оцінювання рівня навченості: забезпечення галузі предметного змісту і переліку елементів знань; види діяльності учнів на різних рівнях; формування якостей особистості учня ¹².

Визначення навчальної цілі заняття, особливо із загальнохудожніх, спеціальних дисциплін, виробничого навчання ґрунтується, насамперед, на змісті кваліфікаційних вимог, що висуваються до конкретної професії художнього профілю. Отже, важливо так сформулювати навчальну ціль, щоб учні – майбутні фахівці з декоративно-прикладної творчості змогли зрозуміти результат процесу навчання, власний стан після завершення навчання, визначити критерії, згідно з якими вони зможуть довести, що навчальної цілі досягнуто.

З метою однозначного формулювання навчальної цілі, на думку австрійського вченого А. Мелецінека, доцільно враховувати таке: цілі повинні описувати дії учня, за якими можна спостерігати із зазначенням чіткого рівня їх засвоєння після завершення навчання; цілі повинні встановлювати необхідні та достатні умови, згідно з якими вони можуть бути

¹¹ Лернер І.Я. Дидактические основы методов обучения. – М.: Педагогика, 1981. – С. 185.

¹² Полак Л.Б. Навчально-виховний процес у закладах профтехосвіти: управлінський аспект: Навч.-метод. посібник. – К.: Вища шк., 1999. – С. 32.

досягнуті; цілі повинні визначати якою повинна бути цільова поведінка учня для того, щоб вона вважалася задовільною¹³.

Згідно з наведеним визначенням під час формування навчальної цілі доцільно застосовувати терміни, слова, які допускають найменшу кількість їх інтерпретацій. Наприклад, навчальною ціллю може бути: здійснення порівнянь графічних зображень; ідентифікування символів, образів, здійснення стилізації; оздоблення виробів художніми техніками тощо. У формуванні навчальної цілі не менш важливим є встановлення рівня цілей і врахування одержаної ієрархії під час планування занять, перевірка стану розуміння учнями навчального матеріалу не тільки на репродуктивному, але й на творчо-розвивальному рівнях.

У процесі здійснення ідентифікації навчальних цілей, розподілу їх за рівнями діяльності викладачів і майстрів виробничого навчання професійних художніх навчальних закладів ґрунтується на теоретичних положеннях таксономії навчальних цілей, згідно з якою вони систематизуються й розподіляються в ієрархічній послідовності від простого до складного. Таксономію навчальних цілей взагалі і за конкретними галузями, зокрема, було науково обґрунтовано групою американських учених під керівництвом Б. Блума¹⁴. Згідно з цим у формуванні цілей в когнітивній галузі враховується ієрархічна послідовність: знати, розуміти, використовувати, аналізувати, систематизувати, оцінювати; у психологічній галузі: імітація, маніпуляція, точність, розподіл на рух, природність; в афективній галузі: сприймати, адекватно реагувати, оцінювати, організовувати, розподіляти за значенням. Наприклад, ієрархія цілей когнітивної галузі професійно-художнього навчання майбутніх вишивальниць починається з одержання простого результату: *знати* види декоративно-прикладного мистецтва, основні традиції народних художніх

¹³ Мелецінек А. Інженерна педагогіка: Перекладач і редактор перекладу С.Ф. Артюх. – Springer Wien New York. – Харків: ЗАТ „Харківська друкарня”, 2001. – № 16. – С. 26.

¹⁴ Bloom B.S.: Taxonomy of Educational Objectives Cognitive Domain. David Mc Kay Company, Inc., New York, 1956.

промислів, матеріали, інструменти, техніки, що використовуються під час вишивання тощо. Категорія *розуміти* розкриває здатність майбутніх вишивальниць розуміти основні прийоми стилізації, композиційної побудови, технології оздоблення виробів вишивальними техніками тощо. Категорія *використання* визначається як здатність учнів творчо використовувати знання й уміння, якими вони оволоділи, зокрема: перетворювати природні форми на декоративні; оздоблювати сучасні художні вироби з елементами етнодизайну тощо. Категорія *аналізувати* визначає здатність учнів поетапно оволодівати вишивальним ремеслом: від простих технік – *початкові шви* до оздоблення виробів аплікацією тощо. Водночас важливою є здатність майбутніх вишивальниць аналізувати дефекти, що виникають у процесі виконання цих технік, а також методів їх усунення. Категорія *синтезувати* передбачає здатність учнів об'єднувати професійні знання й уміння в систему, що дає можливість виконувати й оздоблювати комплексні вироби: набір серветок, сувенірні рушники, доріжки, чоловічі сорочки, жіночі блузки, народний одяг тощо. Категорія *оцінювати* відповідає найвищому ієрархічному рівню когнітивної галузі і розуміється як здатність учнів до визначення значущості знань, умінь у професійно-художній діяльності, зокрема в проектуванні власних композицій, вишиванні особливо складних художніх, стилізованих, багатоколірних узорів прозорорахунковими, поверхневонашивними рахунковими й нерахунковими техніками, машинною ажурною вишивкою, гладдю, аплікацією на маркізеті, батисті, шифоні, трикотажному полотні, оксамиті, тюлі тощо ¹⁵.

За сучасних умов набуває значущості формування й реалізація розвивальної складової загальної цілі професійно-художнього навчання. Зокрема, йдеться про розвиток у майбутніх фахівців художнього профілю особистісних і професійно-важливих якостей, які сприятимуть їм в ефективній самореалізації у процесі професійно-художньої діяльності:

¹⁵ Радкевич В.О. Програмно-методичні матеріали для рівневої підготовки вишивальниць: Навч. посібн. – К.: Вища шк., 1995. – С. 27.

- когнітивні (уміння пізнавати об'єкти навколишнього світу, здійснювати пошук знань з метою розв'язання проблемних ситуацій тощо);
- креативні (творча уява, фантазія, неординарність мислення, критичність, непередбачуваність, емоційність, естетична чуттєвість тощо),
- світоглядні (ціннісні установки, національна свідомість, моральна, екологічна, художня культура, здатність до самопізнання й самореалізації, оволодіння спадщиною національного мистецтва, культурою тощо);
- організаційні (здатність свідомо формувати цілі й відповідно до них організувати свою діяльність, уміння швидко адаптуватися до вимог художнього виробництва, переключатися на виконання нових видів ручних і машинних робіт, раціонально організувати діяльність, використовувати сировину, матеріали тощо, уміння здійснювати аналіз і контроль якості виконаної роботи тощо);
- технологічні (здатність до оволодіння сучасними виробничими технологіями, методами обробки нового покоління матеріалів, прийомами роботи на обладнанні з програмним управлінням; уміння використовувати комп'ютерні засоби в професійно-художній діяльності тощо);
- комунікативні (здатність до взаємодії з людьми, працювати в команді, нести персональну і колективну відповідальність за результати роботи, володіння культурою ділового мовлення, професійною термінологією, використання іноземної мови, інформаційно-телекомунікаційних засобів у процесі виконання професійних завдань тощо).

Не менш важливим є формування цілей виховання майбутніх фахівців художнього профілю, під якими розуміємо, насамперед, прилучення учнівської молоді до загальнолюдських цінностей, соціального досвіду, духовної й матеріальної спадщини, художньої культури, народного мистецтва.

У цілях виховання пріоритетним є розвиток власної активності особистості – важливої основи її самовиховання, самоствердження й самостійності, виховання людини – господаря, соціально адаптованого й захищеного¹⁶. У формуванні цілей виховання враховуються потреби суспільства в конкретному типі особистості, ідеальних вимогах до її індивідуальних якостей, рівня розумового, фізичного, морального, естетичного розвитку, ставлення до навколишнього світу, власного життя, трудової кар'єри.

Ціль виховання в ряді концепцій розглядається як ідеал, до якого прагне суспільство і як прогнозований результат, якого передбачають досягти за визначений проміжок часу. На основі цього, як зазначає Т.К. Крикунова, ціллю виховання учнівської молоді професійних навчальних закладів можна вважати формування соціально цінних якостей особистості, необхідних їй для життя в суспільстві¹⁷. Слід пам'ятати, що нові освітні цілі визначають інноваційну сутність виховного впливу на особистість майбутнього фахівця, зокрема формування у нього рефлексивного, творчого, морального ставлення до власного життя у співвідношенні з життям інших людей.

За сучасних умов, на думку Г.М. Філонова, важливо навчити випускників орієнтуватися в динамічно змінному світі підприємництва, суспільно-політичному житті країни, морально-комунікаційних сферах, зберігаючи при цьому власні морально-психологічні устої й принципи поважливого ставлення до себе і людей праці¹⁸. Безперечно, це потребує більшої орієнтації навчально-виховного процесу на педагогічне сприяння майбутнім фахівцям художнього профілю у творчому розвитку їх

¹⁶ Энциклопедия профессионального образования: В 3-х т. / Под. ред. С.Я. Батышева. – М.: АПО, 1999. – Т. 3. – С. 396.

¹⁷ Крикунова Т.К. Практическая педагогика: Воспитательная работа в среднем специальном учебном заведении: Учеб. пособие для студ. пед. вузов. – М.: Издательский центр «Академия», 1999. – С. 16.

¹⁸ Филонов Г.Н. Воспитание в российском обществе: тенденции теории и практики. – М.: Государственный МИЦ семьи и воспитания, 2000. – С. 106.

індивідуальності, формуванні стійкої життєвої позиції, моральних ціннісних орієнтацій. Водночас, як стверджує Г.П. Васянович, випускники професійних навчальних закладів, окрім засвоєних знань, умінь і навичок із фаху, повинні мати належний рівень загальної особистісної культури. Важливими складовими цієї комплексної морально-духовної, естетико-психологічної, інтелектуальної культури є вміння відчувати партнера по спілкуванню, мистецтво переконувати, співпереживати й запобігати конфліктам, уміння володіти собою і своїми емоціями у будь-яких ситуаціях тощо ¹⁹.

Забезпечення особистісного підходу до навчання й виховання майбутніх фахівців визначено провідним завданням у Концепції розвитку професійно-технічної (професійної) освіти в Україні. Зокрема, увагу акцентовано на забезпеченні духовного розвитку особистості майбутнього фахівця, формування у нього національної свідомості, патріотизму, почуття професійної гідності, вміння працювати у виробничому колективі ²⁰. Поряд із цим ціллю виховання майбутніх фахівців художнього профілю є формування у них естетичної культури, зокрема естетичного ставлення, свідомості, почуттів, потреби, смаків, ідеалу, оцінки тощо, які становлять важливий компонент гармонійного розвитку особистості поряд з її інтелектуальним, професійним й фізичним удосконаленням. Завдяки розвиненій естетичній свідомості учні професійних художніх навчальних закладів мають можливість емоційно й художньо відобразити дійсність через естетичні почуття, переживання, оцінки, смаки, норми, ідеали у творах декоративно-прикладної творчості.

Ціль виховання буде успішно досягнута, якщо значна увага приділятиметься розвитку в учнів емоційно-почуттєвої сфери, прищеплюватиметься розуміння краси

¹⁹ Гуманітарна освіта і виховання особистості: Зб. наук. пр. / За ред. Г.П. Васяновича. – Львів: Сполом, 2004. – С. 7.

²⁰ Концепція розвитку професійно-технічної (професійної) освіти в Україні // Дидактика професійної школи: Зб. наук. пр. / Ред. кол.: С.У. Гончаренко (голова), В.О. Радкевич, І.Є. Каньковський (заст. голови) та ін. – Хмельницький: ХНУ, 2004. – Випуск 1. – С. 196.

природи, людських взаємин, формуватиметься здатність до відчуття гармонії в духовних і матеріальних явищах ²¹. Водночас, щоб набути якостей естетичного суб'єкта, кожний учень професійного художнього навчального закладу має засвоїти естетичний досвід народної творчості, набути відповідних знань і вмінь використання традицій у створенні сучасних зразків декоративно-прикладного мистецтва.

Надзвичайно важливо в період урбанізації культури, коли зникають предмети українського традиційного побуту, забуваються звичаї, прозовий та поетичний фольклор українського народу, тобто все, що становить зміст національної свідомості, будувати навчально-виховний процес на основі використання здобутків народного мистецтва, яке особливо близько стоїть до життя молодих людей і справляє глибокий вплив на їх почуття.

На основі аналізу досвіду організації навчально-виховного процесу, накопиченого в багатьох професійних художніх навчальних закладах, зокрема у Грицівському ВХПУ № 19, Решетилівському професійному художньому ліцеї, Кролевецькому ВПУ № 23, Чернівецькому ВХПУ № 5 та багатьох інших, вважаємо, що процес формування у молоді національної самосвідомості, творчих здібностей передбачає цілеспрямовану діяльність педагогічних працівників за такими напрямками:

1. Сприяння в оволодінні учнями відповідним обсягом знань й умінь з професій художніх промислів і ремесел, а також технологіями виготовлення виробів декоративно-прикладного мистецтва.

2. Залучення учнів до етнографічно-пошукової діяльності.

3. Створення в навчальних закладах краєзнавчих, етнографічних музеїв та організація на їх базі тематичних екскурсій, уроків з предметів „Народні промисли”, „Етнографія і фольклор рідного краю”, самостійної роботи з відродження стародавніх виробів декоративно-прикладного мистецтва з усіх

²¹ Естетичне виховання: Довідник / В.І. Мазепа (керівник авт. кол-ву), А.В. Азархін, В.С. Горський та ін.; Упоряд. Н.О. Яранцева. – К.: Політвидав України, 1988. – С. 76.

регіонів України, на зразках яких учні можуть переконуватися в зумовленості тих чи інших видів народного мистецтва, їх художніх особливостей.

4. Залучення учнів до участі у самодіяльних фольклорних колективах, гуртках декоративно-прикладного та образотворчого мистецтва з метою розвитку їх художніх здібностей, естетичного виховання на народних традиціях.

Проблеми цілетворення й цілевизначення в професійно-художньому навчанні тісно пов'язані з проблемами освітніх стандартів, завдяки яким художнє виробництво, органи управління професійною освітою, професійні художні навчальні заклади, педагоги, батьки й самі учні одержують можливість оцінити якість освіти. За цих умов дидактичною ціллю формування змісту професійно-художнього навчання виступає забезпечення науково-обґрунтованого співвідношення фундаментальної і прикладної підготовки майбутніх фахівців художнього профілю. Тобто, здійснення відбору найбільш значущого і незмінного змісту, яким можна оперувати в професійно-художній діяльності.

Під фундаментальними знаннями російські вчені П.І. Підкасистий, Л.М. Фридман, М.Г. Гарунов розуміють певні структурні одиниці наукового знання, котрі мають такий рівень узагальнення в них явищ дійсності, їх „відношень”, що всі інші варіанти цих одиниць знань є спеціальними випадками в конкретних обмеженнях параметрів вихідних структурних одиниць²². Тому в підготовці фахівців з професій художнього профілю доцільно передбачати не стільки вивчення фундаментальних дисциплін, скільки забезпечення фундаменталізації знань незмінних законів природи і суспільства, що використовуються на практиці. За цих умов для фахівців художнього профілю фундаментальними стають ті знання, котрі на основі наукового узагальнення інформації з різних прикладних наук, пояснюють

²² *Підкасистый П.И., Фридман Л.М., Гарунов М.Г.* Психолого-педагогический справочник преподавателя высшей школы. – М.: Педагогическое общество России, 1999. – С. 203.

сутність фактів і явищ, що відбуваються в професійно-художній діяльності. Водночас фундаментальні знання є змістовим підґрунтям формування загальної та професійної культури майбутніх фахівців художнього профілю, їх швидкої адаптації до вимог професії, конкретного робочого місця, готовності до самостійного прийняття рішень, розв'язання виробничих ситуацій, переключення на інші види діяльності тощо.

Проектуючи зміст професійного навчання фахівців художнього профілю ми, насамперед, враховували творчий характер їхньої праці. Адже художня діяльність завжди є творчим процесом, оскільки спрямована на творче проектування і створення предметів культури, а також на розвиток у майбутніх фахівців високого рівня естетичного світосприйняття, художнього мислення, формування індивідуального стилю, так званого почерку виконання технік декоративно-прикладного мистецтва тощо.

Метою творчої діяльності як важливого компонента змісту професійно-художнього навчання і виховання фахівців художнього профілю, на нашу думку, є формування у них високого рівня готовності до здійснення пошуку неординарної художньої ідеї, художніх образів, способів їх втілення у конкретні об'єкти декоративно-прикладного та образотворчого мистецтва.

Конкретний зміст досвіду творчої діяльності учнів ґрунтується на досвіді, поступово накопиченому людством (І.Я. Лернер, М.М. Скаткін). До дидактичних особливостей творчої діяльності учнів Є.М. Шиянов та І.Б. Котова відносять: самостійне перенесення знань і вмінь в нову ситуацію; бачення нової проблеми в знайомій ситуації, структури об'єкта і його нової функції; самостійне комбінування відомих способів діяльності; знаходження різних способів розв'язання проблеми й альтернативних доказів; побудова принципово нового способу розв'язання проблеми, що є комбінацією відомих ²³.

²³ Шиянов Е.Н., Котова И.Б. Развитие личности в обучении: Учеб. пособие для студ. пед. вузов. – М.: Издательский центр «Академия», 2000. – С. 200.

Найважливішою особливістю творчої діяльності майбутніх фахівців художнього профілю, на нашу думку, є те, що для її реалізації не може бути жорстко аргументованого плану дій. Ця діяльність може здійснюватися суб'єктом навчання лише згідно з власно розробленим проектом, в якому алгоритм дій зрозумілий лише автору художньої ідеї.

Відповідно до цього у формуванні змісту професійно-художнього навчання важливо використовувати прогностичний підхід до його відбору та структурування. Суть такого підходу полягає у демонстрації прогнозу розвитку всіх компонентів художньої праці: нових матеріалів, пристроїв, механізмів, технологій оздоблення і виготовлення, об'єктів праці, способів організації праці тощо. Зауважимо, що прогнозування у сфері професійно-художнього навчання фахівців – це неперервний процес, оскільки зміни, що відбуваються у художньому виробництві, мають динамічний характер, а отже, зумовлюють необхідність постійного оновлення змісту навчання не тільки на основі актуального стану справ, але й з урахуванням перспектив розвитку галузі. На основі прогностичного підходу розробляються кваліфікаційні характеристики, навчальний план і програми предметів теоретичного навчання, занять з виробничого навчання й виробничої практики – основних структурних компонентів загальної моделі підготовки фахівця художнього профілю. У їх розробці враховуються вимоги системи проміжних і кінцевих цілей професійно-художнього навчання.

Реалізація цілей професійно-художньої освіти стосовно формування у майбутніх фахівців узагальнених понять, знань, умінь з професії ґрунтується на інтегрованому підході до відбору змісту загальнопрофесійних, спеціальних дисциплін, виробничого навчання. Це дає можливість виділяти загальні основи навчального матеріалу, відслідковувати наявність повторів, застарілої інформації у змісті навчальних дисциплін, що перебувають у міжпредметних зв'язках, з метою його видалення, введення нової. Така робота в межах методичних комісій, об'єднань, творчих груп дає змогу

розв'язати кілька педагогічних проблем. По-перше, в учнів формується уявлення про декоративно-прикладне мистецтво конкретної епохи; по-друге, у них зростає інтерес до групи навчальних предметів, оскільки один предмет розкривається набагато ширше засобами іншого; по-третє, кожний учень може знайти свою нішу, задовольнити свій інтерес за рахунок збільшення різних видів діяльності; по-четверте, в учнів розвиваються здібності досліджувати зв'язки з іншими явищами тощо.

У визначенні змісту професійно-художнього навчання, на нашу думку, важливо встановлювати правильне співвідношення годин для професійно-теоретичної та професійно-практичної підготовки фахівців у цілому і з кожної навчальної дисципліни зокрема. Зауважимо, що тривалий час у професійно-художньому навчанні існувало співвідношення теоретичної і практичної підготовки 60 % : 40 %. Нині, відповідно до нових державних стандартів це співвідношення змінилося – 40 % теоретичного матеріалу і 60 % – практичного. Тобто, посилюється практична складова змісту професійно-художнього навчання фахівців з професій художніх промислів і ремесел. Зауважимо, що посилення питомої ваги виробничого навчання у професійній підготовці кваліфікованих робітників, варіативність і гнучкість освітньо-професійних програм відповідно до змін на ринку праці та попиту на робочу силу певного кваліфікаційного рівня й професійного напрямку є провідними концептуальними положеннями розвитку професійної освіти в Україні²⁴.

У визначенні змісту професійно-художнього навчання (теоретичне і виробниче навчання) необхідно передбачати реалізацію проміжних дидактичних цілей предметів, а також їх тем, спрямованих на оволодіння знаннями й уміннями розв'язання професійних завдань. Для цього

²⁴ Концепція розвитку професійно-технічної (професійної) освіти в Україні // Дидактика професійної школи: Зб. наук. пр. / Ред. кол.: С.У. Гончаренко (голова), В.О. Радкевич, І.Є. Каньковський (заст. голови) та інші. – Хмельницький: ХНУ, 2004. – Випуск I. – С. 195.

С.Д. Смирнов пропонує використовувати предметний, логічний і психологічний компоненти знань. На його думку, під час побудови програми вивчення навчальних дисциплін необхідно досягати максимальної варіації не тільки предметного матеріалу, але й логічних прийомів мислення та вимог до психологічного забезпечення діяльності ²⁵.

У зв'язку з цим зміст професійної підготовки майбутніх фахівців художнього профілю спрямовується на оволодіння ними теоретичними знаннями і вміннями з відповідної професійно-художньої діяльності й реалізується у процесі вивчення дисциплін мистецтвознавчого, загальнохудожнього та технологічного характеру. Зокрема, система образотворчих знань формується в процесі вивчення учнями загальних принципів композиції, необхідних у творчій переробці елементів природного і предметного середовища, у створенні орнаментальних форм та їх вираженні у кольорі, на оволодіння реалістичним рисунком, рядом графічних і малярних навичок тощо.

До змісту професійно-художнього навчання необхідно включати знання з історії виникнення та розвитку художніх промислів і ремесел, локальних особливостей символів, узорів, кольорів, матеріалів, форм виробів декоративно-прикладного мистецтва тощо. Ці знання забезпечують такі дисципліни, як: народні художні промисли, історія українського народного костюма, історія декоративно-прикладного мистецтва тощо.

Слід зазначити, що зміст спеціальної підготовки забезпечує оволодіння технологічними знаннями, які мають бути не вузькоспеціалізованими, а міжпрофесійними. Їх необхідно добирати у двох напрямках: загальні, тобто такі, що відповідають групі споріднених професій художнього (пластична анатомія, теорія орнаментів, шрифти, основи макетування, основи ліплення)

²⁵ Смирнов С.Д. Педагогика и психология высшего образования: от деятельности к личности: Учеб. пособие для студ. высш. пед. учебн. заведений. – М.: Издательский центр «Академия», 2003. – С. 163–164.

та спеціальні, що забезпечують професійно-художню спеціалізацію (спеціальна технологія, обладнання, технічний рисунок, конструювання, моделювання тощо). Зміст цих дисциплін спрямований на вдосконалення спеціальних знань і вмінь майбутніх фахівців художнього профілю, вивчення історичних основ виникнення і розвитку художніх промислів, орнаментів; розуміння основ геометричного і проєкційного креслення, здобуття певної системи теоретичних знань, практичних навичок у конструюванні та моделюванні виробів, написанні текстів різними видами шрифтів, виконання шрифтових композицій, вивчення матеріально-технологічної основи макетування тощо.

Професійно-практична підготовка фахівців художнього профілю, здатних реалізувати свій творчий потенціал в умовах швидкого оновлення художнього виробництва, конкуренції на ринку праці, має на меті навчання сучасних технологій художнього оформлення приміщень, інтер'єрів, одягу, виробів декоративно-прикладного мистецтва тощо.

Зміст професійно-практичної підготовки розподілено між виробничим навчанням у майстернях та виробничою практикою, які виконують основну функцію у професійному становленні фахівців художнього профілю, розвитку та вдосконаленні творчих здібностей, формуванні ціннісного ставлення молоді до трудової діяльності в умовах виробництва, сприяють підвищенню професійної компетентності.

Від науково-обґрунтованого визначення цілей професійно-художнього навчання залежить доцільний вибір форм, методів, технологій і засобів навчання фахівців. Зокрема, організація навчальної діяльності учнів професійних художніх навчальних закладів здійснюється різноманітними за цілями, характером, завданнями, формами навчання. Існує значна кількість тлумачень поняття „форма навчання” і підходів до їх класифікації. Так, під формами навчання розуміють: важливий компонент навчального процесу, в якому виявлена чітка організація початкової діяльності учнів, взаємопов'язана

з діяльністю вчителя ²⁶; спосіб організації навчальної діяльності, який залежить від кількісного охоплення учнів, характеру взаємодії суб'єктів навчання, рівня їх самостійності, специфіки педагогічної діяльності ²⁷; взаємодія учителя і учнів, що регулюється, попередньо встановленим порядком і режимом ²⁸ тощо. А.В. Хуторський розподіляє їх на загальні й конкретні. До загальних форм учень відносить індивідуальні, парні, групові, колективні. До конкретних форм навчання, що визначають конструкцію окремих етапів процесу навчання згідно з його класифікацією належать: зовнішні форми (урок, лекція, семінар, екскурсія, практикум, факультативне заняття, олімпіада, лабораторна робота, конференція, гурток, майстерня, лабораторія, залік, іспит тощо); внутрішні форми (вступне заняття, заняття з поглиблення знань, заняття із систематизації та узагальнення знань, контролю знань, умінь і навичок, комбіновані форми занять тощо) ²⁹.

З урахуванням специфіки дидактичних цілей професійно-теоретичної та професійно-практичної підготовки майбутніх фахівців художнього профілю найбільш результативними є фронтальні, групові та індивідуальні форми організації навчання. Відповідно до цього, до основних форм професійно-теоретичної підготовки, які на нашу думку, одночасно є способами неперервного керування пізнавальною і творчо-художньою діяльністю учнів професійних художніх навчальних закладів, належать: різні типи уроків, лекцій; теоретичні і практичні семінари; лабораторно-практичні роботи; індивідуальні заняття; самостійна робота (реферат, курсовий, дипломний

²⁶ Загвязинский В.И. Теория обучения: Современная интерпретация: Учебн. пособие для студ. высш. пед. учеб. заведений. – М.: Издательский центр «Академия», 2001. – С. 130.

²⁷ Никитина Н.Н., Железнякова О.М., Петухов М.А. Основы профессионально-педагогической деятельности: Учеб. пособие для студ. учрежд. сред. проф. образования. – М.: Мастерство, 2000. – С. 146.

²⁸ Лернер И.Я. Процесс обучения как фактор конструирования содержания образования // Теоретические основы содержания общего среднего образования / Под ред. В.В. Краевского, И.Я. Лернера. – М.: Педагогика, 1983. – С. 118–137.

²⁹ Практикум по дидактике и методике обучения / А.В. Хуторской. – СПб.: Питер, 2004. – С. 169.

проект; випускна кваліфікаційна робота; навчальні екскурсії; етнографічна практика; консультації тощо).

Водночас реалізація взаємозв'язку теорії і практики професійно-художньої освіти може відбуватися на основі міжпредметних і міжциклових зв'язків з урахуванням закономірностей зв'язку теоретичних знань з практичними вміннями, а також на основі інтеграції навчальних занять (бінарні уроки, інтегровані курси, модульні заняття тощо).

Професійно-практична підготовка майбутніх фахівців художнього профілю здійснюється переважно в таких формах: уроки (заняття) виробничого навчання в навчально-виробничих майстернях професійних художніх навчальних закладів; самостійна творча робота; уроки (заняття) на виробництві; тематичні, перевірочні роботи, виробнича, переддипломна практика тощо.

Відомо, що традиційна педагогіка розглядає особистість як об'єкт навчання, який засвоює готові знання. Такий підхід не дає можливості повною мірою розвивати творчі здібності учня, а сам процес навчання не містить в собі емоційного заряду. Виникає питання: як зробити особистість суб'єктом навчальної діяльності із збереженням інтересу до загальноосвітньої і професійно-художньої підготовки? Вирішенню цієї проблеми сприяє система розвивального навчання (Д.Б. Ельконіна і В.В. Давидова), побудована на закономірностях психічного розвитку особистості. Педагоги повинні навчитися так організовувати навчання, щоб учні могли вільно висловлювати свої думки, розуміли, що їм необхідно засвоїти для того, щоб вирішити проблему, з якою вони зіткнулися в практичній діяльності. Іншими словами – вміти поставити учня в ситуацію, коли йому хочеться пізнавати, досліджувати закономірності в мистецтві тощо. Розвиток особистості неможливий поза колективною діяльністю і тому педагогу професійно-художньої школи необхідно навчитися організовувати колективну навчальну діяльність, оволодіти методами організації квазидосліджень, групової, парної

роботи, колективно-розподільної діяльності тощо. Поряд із цим для педагога з'являється можливість урізноманітнити типи уроків, зокрема: а) урок засвоєння нових знань, на якому технології художнього виробництва можна розкривати через вивчення системи знань із загальнохудожніх і спеціальних дисциплін; б) урок-дослідження, на якому створення узорів, складання інструкцій щодо послідовності в оздобленні виробів, неможливе без творчого пошуку, аналізу та відбору символів, кольорів, форм у процесі проектування власних витворів мистецтва тощо.

Сучасне розуміння освітніх завдань вимагає від педагога професійних художніх навчальних закладів більш повного врахування індивідуальних особливостей учнівської молоді як основної умови успішного розвитку їх потенційних здібностей. Такий підхід до організації процесу професійного навчання забезпечує міцне засвоєння програмного матеріалу кожним учнем, підвищує інтерес до навчання, а водночас, і якість знань.

Як відомо, розвиток здібностей учнівської молоді відбувається лише в активній діяльності. Роль педагога, зокрема викладача та майстра виробничого навчання полягає не просто в організації роботи групи, окремого учня, а в умінні керувати нею. Для цього педагог повинен адаптуватися до кожного конкретного учня, навчати його в темпі, який залежить від індивідуального рівня засвоєння ним знань.

Метою підготовки майбутніх фахівців до професійно-художньої діяльності є формування в учнівської молоді професійно-творчих здібностей, творчого художньо-образного мислення, розвиток уявлення, потреби в освоєнні ціннісних критеріїв життєдіяльності та мистецтва. До засобів досягнення цієї мети слід віднести прилучення майбутніх фахівців-художників до здобутків духовного й емоційного досвіду, закладеного в загальносвітовому та національному мистецтві через організацію і проведення екскурсій (відеоекскурсій). Екскурсія як форма навчання дає змогу розв'язувати різні дидактичні завдання: ознайомлення з новим

матеріалом, його закріплення, розширення та поглиблення знань, перевірка та оцінка знань.

Під час екскурсій застосовують різні методи навчання: розповідь з відповідною демонстрацією об'єктів, відеосюжетів; пояснення з використанням цих об'єктів, відеосюжетів; бесіда; самостійний огляд і аналіз (об'єктів) витворів мистецтва відповідно до плану роботи тощо. Навчання під час екскурсій здійснюється як у навчальному закладі, так і поза ним (музеї народного, образотворчого мистецтва, художні виставки тощо). На підготовчому етапі обирається місце проведення екскурсії, типові об'єкти для відеосюжетів, спостережень. Тема розбивається на блоки, по кожному з них знімається відеосюжет, добираються тексти, розробляються завдання. Після цього учні працюють у групах, переглядають відеокасети, заслуховують тексти-пояснення, здають звіти по інших відеосюжетах. За допомогою відеокамери є можливість записати екскурсійні матеріали, які не можна забезпечити іншим способом в учнівських аудиторіях. Такий підхід сприяє вивченню різноманітного матеріалу за незначний навчальний час, переносячи учнів у різні місця історичних і культурних пам'яток, підвищує емоційність сприйняття, рівень особистісного інтересу.

Зауважимо, що педагогам професійних художніх навчальних закладів надано право самостійно обирати форми організації навчально-виховного процесу, а відповідно до цього – методи і засоби навчання. За дидактичними цілями методи професійно-художнього навчання доцільно розподіляти на методи формування професійних знань, методи формування професійних умінь і навичок, методи перевірки знань, умінь і навичок.

Запропонована класифікація методів професійно-художнього навчання ґрунтується на розробленому Ю.К. Бабанським кібернетичному підході до процесу навчання, згідно з яким виділяють його три складові: організація,

стимулювання, контроль навчально-пізнавальної діяльності учнів ³⁰. Поряд із традиційними (лекція, вправа, інструктаж, демонстрація тощо) останнім часом розповсюдження набувають активні методи навчання (ділові ігри, тренінги, творчі дискусії, конкурси, аналіз виробничих ситуацій, розробка технологічного процесу, етнографічно-пошукова робота, захист творчих робіт тощо). Водночас у професійно-художньому навчанні набули поширення проектна діяльність, круглі столи, навчання в малих групах, лабораторно-практичні роботи, групові обговорення, семінари, майстер-класи тощо.

Наприклад, на основі методу проектів можна підбивати підсумки професійно-художнього навчання, проводити кваліфікаційні экзамени, організовувати навчальну діяльність, здійснювати пошук шляхів розв'язання виробничої проблеми, формувати цілі, завдання; аналізувати попередній досвід розв'язання аналогічних завдань; виробляти стратегії розв'язання проблеми; розробляти технічну (спеціальну) документацію, готувати матеріали, інструменти, обладнання; виготовляти макет, дослідний зразок виробу (об'єкта); усувати недоліки; забезпечувати серійне виготовлення виробів; презентувати проект; аналізувати діяльність розробників тощо.

Методи навчання добираються відповідно до конкретної ситуації професійно-художнього навчання, а також з урахуванням таких чинників: цілей навчання, принципів навчання, рівня мотивації до учіння, змісту навчального матеріалу, рівня розвитку учнів, їх підготовленості до сприйняття нового, ступеня працездатності, рівня професійної майстерності та підготовленості педагога тощо ³¹.

³⁰ *Рыжов В.Н.* Дидактика: Учеб. пособие для студентов пед. колледжей и лицеев. – М.: ЮНИТИ – ДАНА, 2004. – С. 159.

³¹ *Никитина Н.Н., Железнякова О.М., Петухов М.А.* Основы профессионально-педагогической деятельности: Учеб. пособие для студ. учреждений сред. проф. образования. – М.: Мастерство, 2000. – С. 143–144.

Оновлення навчального процесу у закладах профтехосвіти художнього профілю супроводжується впровадженням прогресивних технологій, спрямованих на підвищення якості навчання, посилення ролі самостійної роботи учнів тощо. Однією з таких технологій є модульне навчання. Зміст модульного навчання передбачає інтеграцію знань і вмінь учнів зі спеціальних предметів та виробничого навчання. А, отже, спонукає педагогів професійних художніх навчальних закладів до посиленої уваги під час відбору інформації, визначення базового рівня знань і вмінь учнів з кожного модуля. Окремий дидактичний модуль охоплює навчальні елементи, кількість яких залежить від складності модуля. У зв'язку з тим, що навчальні елементи зі спецпредметів передбачають логічно завершений блок інформації, вони можуть бути розраховані на 2–4 заняття і більше, але так, щоб навчальний елемент вивчався учнями протягом одного дня. Переваги модульного навчання полягають, на наш погляд, у тому, що нарешті вирішується питання щодо комплексно-методичного забезпечення предметів і професій, що значно підвищує активність учнів на уроці. Це пояснюється тим, що кожний учень має перед собою попередньо розроблений викладачем навчальний елемент, в якому визначені мета, завдання кожного етапу навчання, викладено суть теоретичних знань і графічне зображення технічного малюнка, здійснено стилізацію візерунків, показано план виконання вишивальних швів.

Завдяки застосуванню навчальних елементів посилюється роль самостійної роботи учнів у розв'язанні проблемних ситуацій, тестів, технологічних задач, контрольних завдань тощо. Наприклад, для оволодіння дидактичним модулем "Поверхнево-нашивні рахункові техніки" майбутні вишивальниці вивчають навчальні елементи з усіх головних вишивальних технік цієї групи. У ході розробки навчальних елементів визначається мета і кваліфікаційні вимоги: що повинен знати і вміти учень, оволодівши цим матеріалом. А для освоєння техніки "штапівка" учень повинен знати у

повному обсязі технологію виконання цієї техніки; її орнаментацию (стилізацию та послідовність побудови); особливості розкольоровки техніки "штапівка", поєднання її з іншими техніками вишивки; регіональні особливості; дефекти, які можуть виникнути під час виконання, методи усунення та попередження; а також уміти застосовувати техніку "штапівка" для оздоблення різних виробів; виконувати прийоми стилізації та побудову орнаменту; виконувати штапівку, рахуючи нитки тканини; виявляти і виправляти дефекти.

У таблиці визначаються інструменти й матеріали, необхідні для організації роботи учнів на уроці: набір голок, олівець, ножиці, п'яльця, тканина полотняного переплетення, нитки. В основній частині навчального елемента стисло подається теоретичний матеріал з відповідними замальовками, а також визначається перелік тестів, задач і проблемних ситуацій для закріплення кожного питання. Викладач акцентує увагу учнів на тому, що для опрацювання цього елемента необхідно вивчити теоретичний матеріал, який розкриває регіональні особливості техніки "штапівка", її застосування, різновиди орнаментации, способи розміщення стібків в узорі, технологію виконання.

Для закріплення нових знань викладач може використати, наприклад, такі запитання:

1. В якому етнографічному регіоні України набула поширення техніка "штапівка"?
2. З якими техніками вишивки поєднують "штапівку"?
3. Який вигляд має вишивка "штапівкою" з виворотного боку?
4. За принципом якого шва виконують "штапівку"?

Після цього викладач може запропонувати учням практичні роботи із стилізації та побудови орнаменту для техніки "штапівка". До таких завдань можна віднести:

1. Переробити рослинний елемент на декоративний мотив (малюнок у лініях).
2. Побудувати лінійний орнамент із вибраних елементів декоративного мотиву.
3. Стилізувати одержаний орнамент для техніки "штапівка".
4. Замалювати орнамент на сітчатці.

Практична частина навчального елемента передбачає виконання відшивки техніки "штапівка" згідно з вимогами інструкційно-технологічної картки, в якій вказана довжина зразка (10 см), графічно показано способи закріплення вишивальної нитки та послідовність виконання горизонтальних стібків згідно з малюнком, а також наклеєно еталонний зразок відшивки.

Для виявлення дефектів і встановлення причин їх появи під час виконання вишивки технікою "штапівка" викладач пропонує картку дефектів, а також перелік запитань, за якими перевіряє рівень осмислення знань:

1. Який рахунок ниток тканини необхідно визначити для виконання техніки "штапівка"?
2. Як не допустити стягування тканини вишивальною ниткою?
3. Чому утворюються просвіти тканини між стібками?
4. Коли утворюються прямі стібки різної величини? Як це виправити?

Для закріплення нових знань викладач також пропонує учням роботу над алгоритмами пошуку дефектів у готових зразках вишивки.

Вивчення такого навчального елемента уможлиблює не лише набуття учнями вміння виконувати техніку "штапівка", а ще й творчо використовувати її в оздобленні виробів різного асортименту.

Модульне навчання дає надійну основу для об'єктивних висновків щодо рівня успішності кожного учня навчальної групи. Адже за підсумками засвоєння кожного модуля учні одержують певну суму балів. Лише опрацювання і засвоєння всіх модулів дає викладачу можливість атестувати

учня з відповідної дисципліни. Розробка дидактичних модулів сприяє організації самостійної роботи учнів над вивченням програмового матеріалу і в позаурочний час. Це стосується випадків відсутності учня з певних причин на уроці. Для залучення учнів до самостійної роботи над дидактичними модулями в позаурочний час необхідно використовувати як навчальні кабінети, так і читальні зали бібліотек, в яких мають бути зібрані матеріали дидактичних модулів з усіх дисциплін. Упровадження модулів у навчально-виховний процес професійних навчальних закладів сприяє підвищенню рівня зацікавленості, активності та творчості учнів у ході вивчення навчального матеріалу, що приводить до зменшення пропусків уроків без поважних причин, систематичного опрацювання програмового матеріалу і, в цілому, удосконалення знань і вмінь з професії.

Впровадження модульної технології актуалізує активність педагогів над розробкою міні-підручників. Методологічним принципом такої технології є принцип довіри педагогічному професіоналізму викладача, майстра виробничого навчання й формування такого методичного середовища, яке сприяє вивченню, узагальненню, систематизації досвіду педагогів. За цією технологією педагог професійної школи засвоює певні норми проектування навчально-предметних, дидактичних, змістових модулів. Таким чином, педагог стає співавтором, розвиваючи й методично збагачуючи проекти навчального процесу, які виконують функції підручника для учнів і викладачів. В основу створення міні-підручників покладено принцип сюжетно-композиційної побудови дидактичних матеріалів. Учням пропонуються завдання різного спрямування: розвивальні, тестові, пізнавально-ігрові, дослідження, спостереження, робота з алгоритмами, таблицями. Комплекс таких завдань сприяє формуванню інтересу до навчання загалом і конкретного предмета зокрема.

За сучасних умов розвитку професійно-художньої освіти набула актуальності проблема можливості поєднання різних форм організації

навчання з художніх професій. Для розв'язання цієї проблеми найбільш вдало підходить запровадження в навчально-виховний процес технології концентрованого навчання. Ця технологія ґрунтується на модульній організації особистісно орієнтованого навчання майбутніх фахівців художнього профілю. Одиницею навчального процесу є не урок, а навчальний день або тиждень, а одиницею навчального матеріалу є не 1–2 параграфи, а блок. Технологія концентрованого навчання ґрунтується на необхідності організації цілісного процесу розвитку творчих здібностей з урахуванням психологічних закономірностей розвитку особистості майбутнього фахівця.

Існує три моделі концентрованого навчання. Згідно з першою моделлю передбачається вивчення одного основного предмета протягом визначеного часу. Упродовж 3–5 днів учні вивчають один предмет, занурюються у навчальний матеріал усього курсу. Під час другого занурення учні повертаються до вивчення цього ж матеріалу, з метою його засвоєння на прикладному рівні, тобто застосовують одержані знання в стандартних ситуаціях. Під час третього занурення використовуються нестандартні ситуації застосування одержаних знань, умінь і навичок. Друга модель концентрованого навчання передбачає укрупнення однієї організаційної одиниці, зокрема навчального блоку. Навчальний день складається із двох навчальних блоків. Навчальний блок включає в себе лекцію, самостійну роботу учнів, практичне заняття, залік. Третя модель передбачає одночасне і паралельне вивчення не більш як двох–трьох дисциплін, які утворюють модуль. Організація навчального процесу здійснюється у такий спосіб: цикл розбивається на кілька модулів, які передбачають вивчення 2–3 дисциплін замість дев'яти і більше. Термін вивчення модуля складає 4–5 тижнів. Модуль завершується складанням заліку.

Технологія концентрованого навчання дає можливість продуктивно впроваджувати модульне навчання, яке характеризується випереджувальним

вивченням теоретичного матеріалу укрупненими блоками (модулями), алгоритмізацією навчальної діяльності, завершеністю і узгодженістю циклів пізнання. Модульна система організації процесу професійного навчання передбачає рух учня по схемі „всезагальне – загальне – одиничне” з поступовим зануренням в деталі залежно від циклу діяльності. Наприклад, майбутні майстри художньої вишивки під час таких занять мають змогу одночасно одержати конкретні знання і вміння зі стилізації орнаментів, їх кольорового вирішення, зарисовок художніх технік, їх виконання у технологічній послідовності тощо. Навчання за такою технологією на початку кожного циклу діяльності потребує наявності високого рівня мотивації. Така технологія дає змогу враховувати індивідуальний темп навчання, ґрунтується на діагностичній основі, допомагає скоротити час, виділений на вивчення курсу.

У будь-якій моделі концентрованого навчання обов'язковими компонентами залишаються завершеність блоків змісту, інтеграція видів і форм навчання, самостійна робота учнів, банк інформації, сучасне методичне й матеріально-технічне забезпечення тощо. Концентрована технологія навчання сприяє підвищенню рівня сформованості інтересу до навчального предмета, засвоєння знань, умінь і навичок.

Водночас в освітній практиці набули поширення технології трансформування знань, умінь і навичок, проблемного, програмованого, різнорівневого, адаптивного навчання, а також технології інформаційні, повного засвоєння, потребово-мотиваційні тощо. Технологію трансформування знань, умінь і навичок відносять до традиційної технології, зорієнтованої на репродуктивну передачу знань, умінь, навичок для виконання конкретної професійно-художньої діяльності. Перевагою технології поетапного формування розумових дій є створення умов для роботи учня – майбутнього фахівця художнього профілю в індивідуальному темпі, а також для мотивованого самокерування навчально-пізнавальною

діяльністю. Аудіовізуальні технології використовують для організації діяльності із застосуванням аудіо-відео засобів для досягнення цілей навчання. Вони відрізняються від інформаційних тим, що інформаційні технології передбачають не тільки засоби пред'явлення інформації, але й засоби її передавання. Застосування аудіовізуальних технологій сприяє розвитку інтелектуальних умінь фахівця: порівняння, узагальнення, виділення головного тощо. Водночас аудіовізуальні технології можуть виступати не тільки як засоби навчання, а і як засоби автономного керування навчально-пізнавальною діяльністю, наприклад електронний підручник³². Аудіовізуальні технології навчання передбачають відбір пізнавальних завдань, самостійних і творчих робіт, проблемну організацію вивчення матеріалу, формування і зміцнення в учнів інтересу до навчання, цілеспрямовану роботу педагога у виборі засобів навчання.

Технологія повного засвоєння навчального матеріалу гарантує засвоєння конкретних знань, умінь і навичок усіма учнями групи. Проте ця технологія менш ефективна у розвитку пізнавальної активності, діяльності, мотивів і потреб учнів. Це зумовило необхідність доповнення організації навчально-виховного процесу потребо-мотиваційними технологіями, спрямованими на формування у майбутніх фахівців художнього профілю потреб, мотивів, що спонукають їх до оволодіння знаннями й професійними вміннями та дають змогу зробити мотивованою будь-яку навчальну діяльність. Технологія проблемного навчання забезпечує інтенсифікацію традиційного навчання на основі пошуку резервів розумового розвитку учнів професійних художніх навчальних закладів, а також формування у них творчого мислення, здібностей до самостійної пізнавальної діяльності. Така технологія ґрунтується на розв'язанні проблемних ситуацій, що можуть виникнути у професійно-художній діяльності.

³² Шиянов Е.Н., Котова И.Б. Развитие личности: Учеб. пособие для студ. пед. вузов. – М.: Издательский центр «Академия», 2000. – С. 9.

У професійному навчанні фахівців художнього профілю все більшого поширення набувають інформаційні технології, під якими розуміють комплекс дидактичних матеріалів і засобів інформаційної техніки, а також знань про роль і місце інформації в освітньому процесі, форми і методи її використання педагогами і учнями. Організація навчання на основі інформаційних технологій ґрунтується на розширенні характеру і форм інформації, що пропонується для вивчення (колір, графіка, звук, мультиплікація тощо), на зміні змісту навчальних завдань, на індивідуалізації процесу навчання.

Використання інформаційних технологій у професійно-художньому навчанні можливе за умови реалізації таких методичних прийомів:

- застосування комп'ютерів як засобів наочності під час пояснення теоретичного матеріалу і засобів контролю під час закріплення знань;
- ситуативний аналіз діяльності учня у змодельованих умовах, пов'язаних з діагностикою його професійної придатності ³³.

Нові можливості комп'ютерів дали можливість організовувати навчання на основі інтелектуальних навчальних систем, інтегративних програм, компакт-дисків (CD-ROM). До сучасних інформаційних технологій відносять технологію мультимедіа, яка дає змогу використовувати текст, графіку, відео і мультиплікацію в інтерактивному режимі у навчальному процесі, технологію віртуальної реальності, гіпертексту, Internet тощо ³⁴. Інформаційні технології використовують з метою моделювання і розв'язання виробничих ситуацій, технологічних процесів, які сприяють розвитку у майбутніх фахівців художнього профілю критичного мислення, позитивного ставлення до професії, високого рівня професійної мобільності.

³³ Рыкова Е.А. Профессиональное обучение и профориентация незанятого населения. – М.: Ин-т. разв. проф. образ., 2000. – С. 93.

³⁴ Новые педагогические и информационные технологии в системе образования: Учеб. пособ. Для студ. пед. вузов и системы повыш. квалиф. пед. кадров / Е.С. Полат, М.Ю. Бухаркина, М.В. Молесива, А.Е. Петров; Под ред. Е.С. Полат. – М.: Издательский центр „Академия”, 2001. – С. 8.

Якісна підготовка фахівців художнього профілю згідно з положеннями Концепції³⁵ потребує дидактично обґрунтованої системи навчально-методичної документації і засобів навчання, необхідних для здійснення навчального процесу, зокрема:

- програмного забезпечення (освітньо-професійна програма, навчальний план за рівнями підготовки, тематичні плани і програми з предметів, професій, нормативи оснащення кабінетів, художніх майстерень, лабораторій тощо);

- інформаційного забезпечення (підручники, посібники, опорні конспекти, довідники, хрестоматії, методичні розробки, рекомендації тощо);

- алгоритмів діяльності (дидактичні модулі, творчі завдання, інформаційно-технологічні картки, схеми, картки контролю і самоконтролю знань, умінь і навичок, тести, прикладні та контролюючі програми тощо);

- засобів навчання (площинна й об'ємна наочність, натуральні зразки, гіпсові моделі, муляжі, чучела, діафільми, кінофільми, відеофільми, кодопозитиви, комп'ютери, відеомагнітофони, телевізори тощо).

Успішним у розвитку когнітивної творчості майбутніх фахівців художнього профілю є запровадження у процес професійного навчання предметних і тематичних тезаурусів, які забезпечують усвідомлене сприйняття учнями способів власної діяльності з метою засвоєння загальнохудожніх і спеціальних знань, а для педагогів – контроль, регулювання якості виконання навчальних завдань, аналіз результатів професійно-художньої діяльності учнів тощо. Організація професійно-художнього навчання на основі предметних і тематичних тезаурусів ґрунтується на враховуванні закономірностей співвідношення репродуктивної і творчо-пізнавальної діяльності учнів. За цих умов межа між репродукцією і творчістю стає умовною і рухливою, чим більше

³⁵ Концепція професійно-художньої освіти / Автор В.О. Радкевич // Професійно-технічна освіта. – 2000. – № 2. – С. 46.

накопичується елементів творчості всередині репродукції, тим ближче якісний перехід до творчого типу пізнання.

Зміст науково-методичного забезпечення має враховувати специфіку етнонаціонального розвитку різних регіонів України та їх певні історичні й культурні особливості, в яких розкриваються характерні орнаментальні мотиви і композиції, улюблені кольорові гами, різноманітні техніки використання тощо, спрямовані на формування ідейних поглядів на характер народного мистецтва.

Такий підхід дає змогу розробляти методики професійного навчання, диференційовані творчі програми різних рівнів складності, системи поетапної атестації знань і вмінь майбутніх фахівців художнього профілю.

Комплексне застосування засобів навчання передбачає вільне володіння викладачами і майстрами виробничого навчання сучасними технічними засобами, у тому числі й комп'ютерами.

Науково-методичне забезпечення навчально-виробничого процесу потребує удосконалення матеріально-технічної бази викладання. У зв'язку з цим важливого значення набуває оновлення технологічного обладнання навчальних майстерень, лабораторій професійних художніх навчальних закладів, в яких учні відпрацьовують, відповідно до навчальної програми, навички художнього оздоблення виробів із різних матеріалів. Зауважимо, що приведення матеріально-технічної бази професійного навчання у відповідність до вимог кваліфікаційної характеристики особливо актуальне для професійних художніх навчальних закладів в умовах занепаду художніх промислів і ремесел, а отже, відсутності можливостей виробничої практики.

Реалізація цілей професійно-художнього навчання майбутніх фахівців залежить від якості планування та організації навчально-виховного процесу в професійних художніх навчальних закладах. Планування процесу навчання художніх професій розпочинається з розробки навчального плану, навчальних програм з теоретичних предметів, виробничого навчання, ряду

практик (етнографічна, виробнича тощо), вимог до знань і вмінь, критеріїв оцінювання навчальних досягнень, тематики та вимог до написання курсових і дипломних робіт тощо.

Навчальний план підготовки фахівців художнього профілю розробляється на основі державного стандарту із врахуванням інваріантної, варіативної, регіональної компоненти, а також компоненти навчального закладу. Навчальна програма (робоча) з конкретного предмета розробляється із урахуванням вимог стандарту та кваліфікаційної характеристики щодо підготовки фахівців з професій художнього профілю.

Навчальний план передбачає визначення терміну навчання, ступенів кваліфікації, структури навчального процесу, в якій визначається тривалість навчального року, тижневе навантаження, кількість годин відведених на теоретичне, виробниче навчання, практики, дипломне проектування, консультації, экзамени, канікули, а також перелік необхідних лабораторій, кабінетів і майстерень.

План навчального процесу включає найменування предметів за циклами: загальнопрофесійні, професійно-теоретичні, професійно-практичні.

Навчальна робоча програма з кожної дисципліни розробляється на відповідному курсі згідно з розділами: мета і завдання дисциплін, її місце у навчальному процесі; погодинне планування; кількість аудиторних годин і самостійного опрацювання; форми та засоби поточного і підсумкового контролів; навчально-методичне забезпечення, зміст навчальних тем. Так, проектуючи навчальну робочу програму з предмета „Основи композиції” спочатку визначають мету: сформувати в учнів ґрунтовні знання з основ композиції методом поступового ускладнення навчальних завдань, певних професійних навичок, основних теоретичних понять; розкрити творчий потенціал кожного з учнів; завдання: розвивати образне, лінійне, площинне, об'ємно-просторове й асоціативне мислення, творчу уяву, художній смак, зорову пам'ять; формувати вміння художнього спостереження, творчого

аналізу, навички композиційної побудови; роль знань і вмінь з основ композиції: вони є фундаментальною базою в оволодінні професіями художнього профілю. Учні прагнуть розуміти і творчо використовувати на практиці виражальні особливості різних художніх матеріалів і технік, принципи композиції в проектуванні виробів декоративно-прикладного мистецтва.

У розділі погодинного планування предмета визначаються теми та кількість годин для лекційних і практичних занять.

Рівень засвоєння знань і вмінь з предмета встановлюються у ході поточного контролю шляхом перевірки якості виконання навчальних завдань творчого характеру. Обов'язковим є підсумковий семестровий огляд (перегляд) робіт комісією, що складається з провідних фахівців (художників-педагогів), представників адміністрації навчального закладу. За результатами перегляду виставляються підсумкові оцінки з певної дисципліни.

За рахунок варіативної частини у навчальних закладах художнього профілю забезпечується введення спецкурсів, спрямованих на виховання творчої особистості, готової до прийняття самостійних рішень після сприйняття і оцінки відповідної інформації. Зокрема, для професійної підготовки художників-оформлювачів учні поряд із вивченням таких важливих дисциплін, як: живопис, рисунок, кольорознавство, композиція, історія мистецтвознавства, дизайн середовища за рахунок дисциплін вільного вибору можуть розширювати свої знання й уміння з основ графічного дизайну, проектної графіки, необхідних у майбутній професійно-художній діяльності. Водночас план навчального процесу повинен передбачити ефективний розподіл за семестрами загального обсягу годин на вивчення предметів на кожному ступені, їх самостійного опрацювання: процедуру контролю знань, умінь, навичок (екзамени, заліки, курсові, дипломні проекти).

Якість професійного навчання залежить і від дотримання чіткої послідовності вивчення загальнохудожніх і спеціальних предметів, виробничого навчання, передбачених навчальним планом. Неприпустимо, щоб заняття з виробничого навчання передували урокам спеціальної технології. За таких умов майстер виробничого навчання не може без попередньої теоретичної підготовки учнів забезпечити оволодіння ними технологіями виконання художніх технік, виготовлення та оздоблення виробів. Тому розклад навчальних занять необхідно складати так, щоб перший тиждень навчання учні оволодівали знаннями з теоретичних, зокрема зі спеціальних дисциплін.

Удосконалення професійної майстерності майбутніх фахівців художнього профілю потребує якісних змін не тільки у змісті загально-професійних і спеціальних дисциплін, але й загальноосвітніх. Виконання стандарту загальної середньої освіти у професійних художніх навчальних закладах здійснюється не механічно, а на засадах професійного спрямування, особливо предметів природничо-математичного циклу.

Усвідомлення учнями мотивів, цілей, способів і прийомів навчання, а також себе суб'єктами навчальної й професійно-художньої діяльності зумовлює необхідність спрямування навчально-виховного процесу на розвиток у них активності, самостійності, створення власного професійного іміджу „майстра-художника”.

Важливим у реалізації цілей професійно-художнього навчання є зміна підходів до здійснення контролю та оцінювання навчальних досягнень учнів, зокрема на засадах самооцінювання результатів власної навчальної й професійно-художньої діяльності, взаємозв'язку змісту навчання і вимог сучасного художнього виробництва до підготовки висококваліфікованого „майстра-художника”. У зв'язку з цим важливого значення набуває розробка критеріїв оцінювання знань і вмінь з кожного теоретичного предмета та виробничого навчання. Зокрема, для оцінювання якості виготовлених учнями

виробів нами розроблено такі критерії: повнота і правильність виконаної роботи; самостійність у розробці композиції, вибору кольору, технік; дотримання принципів композиції, технологічних вимог до оздоблення виробу; оригінальність, неповторність; знання особливостей художніх матеріалів, фактури тощо.

Підсумовуючи викладене зауважимо, що ефективність професійної підготовки майбутніх фахівців художнього профілю ґрунтується на визначенні та реалізації цілей професійно-художнього навчання, що передбачають забезпечення якісної організації навчально-виховного процесу з урахуванням вимог державних професійних стандартів, сучасних виробничих і педагогічних технологій, активних форм оволодіння навчальним матеріалом, єдності змісту, форм, методів, засобів навчання й виховання.